

Rola otoczenia społecznego w narażeniu na czynny kontakt adolescentów z tytoniem w teorii systemowej

Role of social environment in exposure of adolescents to active smoking in systemic theory

MARTA IRENA PORĘBIAK

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski/Faculty of Psychology, Warsaw University

Artykuł wprowadza nową perspektywę w sposobie myślenia o roli najbliższego otoczenia społecznego, w tym rodziny, w sięganiu nieletnich po tytoń. Korzystając z teorii systemowej ukazuje możliwy wzajemny wpływ członków rodziny i najbliższego otoczenia społecznego na zachowania adolescentów związane z paleniem. Celem badania było sprawdzenie, czy sięganie po wyroby tytoniowe przez nieletnich może być wyjaśniane przez występowanie zjawiska palenia tytoniu w otoczeniu społecznym młodzieży. W badaniu na próbie 63 uczniów klas drugich liceum zastosowano zmodyfikowaną metodę Mapy Przestrzeni Życiowej Rodziny autorstwa Mostwin. Użyto wskaźnika narażenia na kontakt z tytoniem jako stosunku liczby osób palących do wszystkich osób z otoczenia społecznego, jakie badany naniósł na mapę przestrzeni życiowej. Badani zostali podzieleni na trzy grupy: osoby, które obecnie palą papierosy (I), osoby, które kiedykolwiek zapaliły, ale obecnie nie palą (II), osoby, które nigdy nie miały czynnego kontaktu z tytoniem (III). Analiza różnic międzygrupowych wykazała, że w grupie osób aktualnie palących wskaźnik narażenia na kontakt z tytoniem przyjmuje istotnie wyższą wartość, niż w grupie osób, które nie palą. Jednocześnie nie stwierdzono różnic w tym zakresie między osobami, które próbowały tytoniu oraz takimi, które nigdy nie paliły. Uzyskane wyniki potwierdzają tezę o roli środowiska w kształtowaniu zachowań związanych z sięganiem po wyroby tytoniowe, jednakże wskazane są dalsze badania.

Słowa kluczowe: teoria systemów, palenie tytoniu, środowisko społeczne

In the article a new perspective is discussed in development of tobacco related behaviour patterns among youth. Systemic theory of family and social group functioning shows potential influence of family or social network members on adolescents.

The aim of the study was to verify if tobacco use by youth can be explained by effects of their social environment. Sixty-three seventeen year old students participated in the study. The Mostwin's Life Space Family Map was used. The index of exposure to tobacco was calculated by dividing the number of smoking persons by the number of all persons drawn by adolescents on the life space map. The subjects were divided into three subgroups: those who currently were smoking (I), those who once tried to smoke (II), those who have never been smoking (III). Intergroup analysis showed differences between subgroups in exposure to tobacco contact. The index was significantly higher in group I than in groups II and III treated together. There was no significant difference between those who once tried smoking and those who have never done it. Results are consistent with expectations of systemic theory, however more studies are needed to explore this issue.

Key words: systemic theory, smoking, social background

© Probl Hig Epidemiol 2007, 88 (supl.3)

www.phie.pl

Adres do korespondencji / Address for correspondence

Marta Irena Porębiak
Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa
e-mail: marta.porebiak@psych.uw.edu.pl

Zgodnie z teorią systemów Ludwiga von Bertalanffy'ego [1], rodzinę można opisać jako zbiór elementów – osób, wzajemnie na siebie oddziałujących i pozostających ze sobą w bezpośrednich interakcjach. Jednocześnie relacje, jakie występują między członkami rodziny sprawiają, że jako system nie może być sprowadzona jedynie do sumy elementów, z jakich się składa. Rodzina jest systemem żywym, zaliczanym do systemów otwartych [1], co oznacza, że może wymieniać energię i informacje z szerszym otoczeniem społecznym. W cyklu rozwoju rodziny [2] naturalne jest zjawisko odchodzenia jednych osób (poprzez śmierć lub wykluczenie poza rodzinę w dro-

dze rozvodu) oraz przyjmowanie nowych członków do swojego grona (narodziny dzieci lub przyjęcie nowej albo zięcia).

Zachowanie członków rodziny podlega różnym prawom, z których wymienić należy choćby dążenie do utrzymania swoistej równowagi systemu rodzinnego (homeostazy) poprzez oscylowanie między utrzymaniem struktury rodziny, a wprowadzaniem zmian. Dzięki temu, mimo zmianom, jakim podlega system rodzinny, jego członkowie zachowują poczucie wspólnoty i tożsamości rodzinnej. Zmiany, jakie zachodzą w rodzinie mogą być osiągnięte różnorodnie, co zostało oddane w teorii systemów prawem

ekwifinalności i ekwipotencjalności [1]. Ekwifinalność wskazuje, że te same efekty końcowe mogą być osiągnięte różnymi drogami przemiany systemu rodzinnego, zapoczątkowanymi przez różne przyczyny. Ekwipotencjalność wskazuje, że te same przyczyny mogą prowadzić w systemie rodzinnym do różnych efektów.

Wzajemny wpływ członków rodziny ma miejsce w procesie kształtowania się zachowań dorastającej młodzieży, przyjmowania (identyfikacji) lub odrzucania (kontrydentyfikacji) wzorców, jakie proponuje rodzinny system przekonań i zachowań. Proces ten odgrywa ważną rolę również w przypadku wykształcenia postaw wobec palenia tytoniu – drogom „ku” sięganiu nieletnich po tytoń oraz drogom „przeciw” niemu. Hierarchia rodzinna ma tutaj dodatkowe znaczenie [3], gdyż diada rodzicielska od najmłodszych lat stanowi wzorzec odniesienia dla zachowań podsystemu dzieci. Zgodnie z teorią systemów można przypuszczać, że prawdopodobieństwo czynnego kontaktu z tytoniem (rozumianego jako palenie papierosów) jest w dużej mierze odzwierciedleniem tego, czy najbliższe otoczenie społeczne dziecka pali papierosy.

Jednocześnie systemem szerszym niż rodzina, a jednocześnie nabierającym szczególnego znaczenia w okresie rozwojowym wieku adolescencji, jest grupa rówieśnicza [2]. Środowisko społeczne uwzględniające otoczenie szkolne, będące także systemem żywym jak rodzina nastolatka, również dostarcza wzorów i wartości, które w toku indywidualizacji mogą być przyjęte lub odrzucone. Takim wzorcem, zaczerpniętym zarówno ze środowiska rodzinnego, jak i szerszego środowiska społecznego, może być postawa wobec tytoniu, która w konsekwencji prowadzi do zachowań związanych z jego używaniem.

Cel badania

Celem podjętego badania było poznanie sytuacji społecznej młodzieży klas drugich szkół licealnych w kontekście narażenia na kontakt z dymem tytoniowym oraz podejmowanie prób sięgania po papierosy (eksperymentowania) i regularnego palenia.

Sprawdzenie, czy występowanie palenia tytoniu w systemie rodzinnym i szerszym systemie społecznym, uważane za czynnik ryzyka sięgania po wyroby tytoniowe, jest faktycznie obecne w najbliższym otoczeniu młodzieży. Oczekiwano, że zmienną wyjaśniającą sięganie po papierosy może być powszechność palenia tytoniu przez osoby z najbliższego środowiska społecznego, które są ważne dla nastolatka. Oczekiwano znaczącego wpływu środowiska rówieśniczego i rodzinnego ze względu na kryzys rozwojowy wieku dorastania.

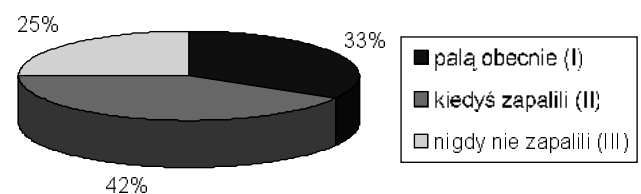
Metoda

W badaniu zastosowano zmodyfikowaną metodę Mapy Przestrzeni Życiowej Rodziny autorstwa Mostwin [4]. Technika ta jest metodą projekcyjną, pozwalającą na analizę materiału dostarczanego w sposób swobodny, oparty na procesach nieświadomych osoby badanej. Badany proszony jest o narysowanie na kartce, w obszarze okręgu, osób zaliczanych do swojej rodziny i bliskich. W prowadzonym badaniu środkiem okręgu badani mieli oznaczyć siebie. Jednocześnie odzwierciedlali bliskość między sobą a poszczególnymi osobami poprzez odległość, w jakiej rysowali je od środka okręgu. Na końcu badacz prosił o otoczenie na rysunku okręgiem tych osób, które mają czynny kontakt z dymem tytoniowym.

W badaniu wzięły udział 63 osoby w wieku lat 17 (uczniowie drugich klas liceum ogólnokształcącego w Warszawie).

Wyniki

Wśród badanych 75% deklaroowało, że kiedykolwiek miało czynny kontakt z tytoniem (choć raz zapaliło papierosa), z czego 45% osób paliło nadal w okresie prowadzenia badania (ryc.1).

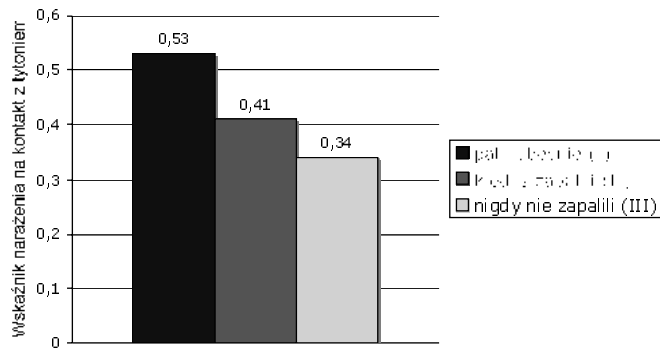

Ryc.1. Kontakt czynny badanych z papierosami/ Structure of the group: I (dark blue) current smokers; II (blue) once they smoked; III (light blue) they never smoked

W analizie ilościowej użyto wskaźnika narażenia na kontakt z tytoniem, który został obliczony dla każdej osoby badanej jako stosunek liczby narysowanych osób palących, do całkowitej liczby osób, które badany naniósł na mapę przestrzeni życiowej. Wartość wskaźnika mogła przyjąć wielkość od 0 do 1. Im wyższa wartość wskaźnika, tym większe narażenie na kontakt z dymem tytoniowym w środowisku społecznym osoby badanej. W badanej próbie wartość wskaźnika wahała się od 0,11 do 1, co sugeruje szeroki zakres zmienności próby pod względem badanego wskaźnika.

Uzyskane wyniki zanalizowano przy uwzględnieniu trzech podgrup - osób które obecnie palą papierosy (grupa I - 21 osób), osób które choć raz zapaliły, ale obecnie nie palą (grupa II - 26 osób) oraz osób, które nigdy nie miały czynnego kontaktu z tytoniem (grupa III - 16 osób). Zgodnie z oczekiwaniami, war-

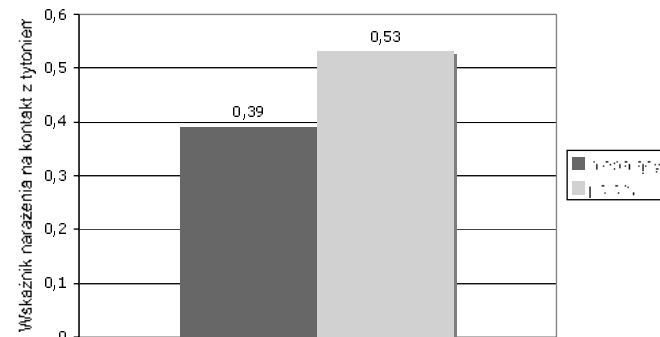
tość badanego wskaźnika była najwyższa w podgrupie I, średnią wartość przyjęła w podgrupie II, zaś najniższą w podgrupie III (ryc.2).

Ryc. 2. Narażenie na kontakt z tytoniem w środowisku w podziale na podgrupę/Exposure to smoking in the environment: I (dark blue) current smokers; II (blue) once they smoked; III (light blue) they never smoked

Przeprowadzono testy różnic między grupowych za pomocą testu t-studenta dla populacji niezależnych. Test wykazał wyższą wartość wskaźnika kontaktu z tytoniem w grupie aktualnie palącej papierosy (I) względem grupy osób nigdy niepalących (III), co było istotne statystycznie, $t(35)=3,32$; $p=0,002$. Test różnic międzygrupowych wykazał również wyższą wartość wskaźnika kontaktu z tytoniem w grupie aktualnie palącej papierosy (I) względem grupy osób palących w przeszłości (II), na granicy istotności statycznej, $t(45)=1,96$; $p=0,055$. Jednakże różnica w zakresie wartości wskaźnika w grupie osób, które kiedyś paliły (II) i osób, które nigdy nie zapaliły papierosa (III) okazała się nieistota statystycznie, $t(40)=1,17$; $p=0,25$.

Przeprowadzono porównanie wartości wskaźnika między osobami aktualnie palącymi papierosy i osobami, które nie używają tytoniu, traktując łącznie grupę II i III (ryc.3). Test różnic międzygrupowych wykazał istotnie statystycznie wyższą wartość wskaźnika kontaktu z tytoniem w grupie I w porównaniu

Ryc. 3. Narażenie osób palących i niepalących na kontakt z tytoniem w środowisku/Environmental exposure to tobacco smoke of smokers and non-smokers

z grupą II i III potraktowaną łącznie, $t(61)=2,84$; $p=0,006$.

Dyskusja

Uzyskane wyniki wskazują, że rzeczywiście w najbliższym otoczeniu społecznym młodzieży, która używa wyrobów tytoniowych, występuje więcej osób palących papierosy. Ilość osób palących w otoczeniu adolescenta może stanowić częściowe wyjaśnienie zjawiska sięgania po tytoń przez nieletnich. Jednocześnie nie wykryto różnic między osobami niepalącymi, a osobami, które próbowały papierosów w przeszłości, choć obecnie nie palą. Można wynik ten zinterpretować, jako argument na rzecz tezy, że samo eksperymentowanie z tytoniem nie determinuje regularnego palenia wśród adolescentów. Pod względem narażenia na kontakt z tytoniem w środowisku, osoby nigdy nie eksperymentujące i te, które nigdy nie sięgnęły po papierosa, nie różnią się istotnie od siebie.

Uzyskane wyniki wskazują na istotnie większe narażenie na kontakt w najbliższym otoczeniu z papierosami adolescentów, którzy używają tytoniu w wieku lat siedemnastu. Rzadkie występowanie w systemie rodzinnym i rówieśniczym osób palących może stanowić czynnik chroniący młodzież przed paleniem papierosów. Może to sugerować, że sama dostępność wzorców zachowań związanych z paleniem tytoniu jest czynnikiem częściowo wyjaśniającym zachowanie adolescentów w tym zakresie.

Wśród prac, pojawiły się i takie, w których pomimo dużego narażenia na kontakt z dymem w najbliższym otoczeniu, adolescenti nie sięgnęli po papierosy lub nie palą ich obecnie. Zgodnie z zasadą ekwifinalności i ekwipotencjalności, drogi ku tytoniowi lub przeciwnemu mogą być różne, jednakże zawsze pozostaną zakorzenione we własnościach systemu rodzinnego oraz środowiska, w którym następuje intensywny rozwój osobniczy. Można przypuszczać w takim przypadku wystąpienia mechanizmu kontrydentyfikacji, który w rezultacie prowadzi u młodzieży do odrzucenia zachowań związanych z tytoniem, jakie prezentują bliskie im osoby. Jednakże wątek ten wymaga dalszych analiz i pogłębienia metodologii badań.

Rodzina oraz najbliższe otoczenie społeczne może stanowić zarówno zagrożenie dla sięgania po tytoń, jak również może działać ochronnie. Znajduje to odzwierciedlenie także w terapii uzależnienia od tytoniu. Gdy jeden członek systemu rodzinnego wyrazi chęć zerwania z nałogiem, wówczas zmiana ta może zapoczątkować zmianę w całym systemie. Leczając jedną osobę ingerujemy w całą rodzinę. Pomagając jej rzucić palenie, zwiększamy prawdopodobieństwo, że jej bliscy również podejmą walkę z uzależnieniem, a dzieci nie wejdą w kontakt z tytoniem.

Przeprowadzone badanie dostarcza wstępnych dowodów na rzecz postawionej tezy o wpływie społecznym na zachowania związane z używaniem tytoniu, jednakże wskazane są dalsze analizy, które pomogą lepiej zrozumieć to zjawisko.

Piśmiennictwo / References

1. Drożdżowicz L. Ogólna teoria systemów. (w) Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny. de Barbaro B. (red.) Collegium Medicum UJ, Kraków 1994.
2. Ostoja-Zawadzka K. Cykl życia rodzinnego. (w) Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny. de Barbaro B. (red.) Collegium Medicum UJ, Kraków 1994.
3. de Barbaro M. Struktura rodziny. (w) Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny. de Barbaro B. (red.) Collegium Medicum UJ, Kraków 1994.
4. Mostwin D. Przestrzeń życiowa rodziny. Wydawnictwo Synapsis, Warszawa 1992.